

BÁLINT ÁGNES

PSZICHOBIÓGRÁFIA ÉS IRODALOM

KRONOSZ

Bálint Ágnes

Pszichobiográfia és irodalom

Bálint Ágnes

Pszichobiográfia és irodalom

Kronosz Kiadó, 2014

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2014-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-98-6

Lektorálták:
Dr. Jankovits László
Dr. Kőváry Zoltán

© Bálint Ágnes
© Virágmandula Kft. / Kronosz Kiadó

Tartalom

Előszó	9
PSZICHOHISTÓRIA ÉS PSZICHOBIOGRÁFIA	13
A pszichohistória fogalma	15
A pszichohistória és az irodalomtörténet	18
A pszichohistória és az irodalomelmélet. Új paradigma?	19
A pszichobiográfia fogalma	22
A pszichobiográfia mint műfaj	23
A pszichobiográfia céljai	25
Ki írhat pszichobiográfiát?	27
A pszichobiográfia forrásai	28
A pszichobiográfus eszköztára	30
A pszichobiográfia jelene és jövője	35
PSZICHOBIOGRÁFIA ÉS IRODALOMTANÍTÁS	41
Pszichobiográfia és irodalomtanítás	43
Hagyomány és megújulás az irodalomtanításban	43
A serdülők és az irodalom	45
Író-életrajzok helyett pszichobiográfiák	47
Amiről a tankönyvek hallgatnak	49
Írók az irodalomtankönyvekben	49
Van-e pszichobiográfia a tankönyvekben? – Vizsgálat	50
Ady Endre	51
Babits Mihály	54
Juhász Gyula	56
József Attila	58
A vizsgálat tanulságai	60

ADALÉKOK NÉMETH LÁSZLÓ PSZICHOBIOGRÁFIÁJÁHOZ	61
Németh László korai novellái. Dilemmák a Nyugat novellapályázatai körül	63
A <i>Horváthné</i> első díjat nyer	63
A Télemakhosz-novella	64
A Nyugat 1926-os novellapályázata	65
Nyelvi „ficamok”	68
A díjnyertes novellák szerzői	69
A díjnyertes novellák	70
Németh László mellőzésének lehetséges okai	74
Németh László és a pszichoanalízis	75
Ambivalencia	75
A nyelv és a gondolkodás - I.	78
Lucifer és Ádám	80
Az <i>Emberi színjáték</i> identitás-projektjei	81
Az <i>Emberi színjáték</i> a pszichoanalízisről	85
Freud és a pszichoanalízis	88
A nyelv és a gondolkodás - II.	89
Konzerválni és leleplezni	91
Antiszemitizmus?	91
Akik elkerülték egymást. Szondi Lipót és Németh László elmaradt találkozása	93
Külön utakon	93
A történelmietlen kérdés	97
Gyermekvizsgálatok	98
Mester-keresőben	102
Szondi műhelyében	103
A találkozás elmarad	104
Németh László <i>Ember és szerep</i> című önéletrajzáról	106
Az <i>Ember és szerep</i>	106
Istenek és démonok	107
Az <i>Ember és szerep</i> fogadtatása	109
Megérkezés	111

Az identitás-problematika Németh László regényeiben	112
Alkat, szerep, identitás	112
„Identitásregények”	113
Gyász: a megőrzött identitás regénye	114
Az özvegység mint fenyegetett identitás	114
A behódolás: a képmutató gyász	115
Izoláció: menekülés a falu szája elől	116
„Azonosulás az agresszorral”	119
A vallomás íze	120
Menekülés a betegségbe	121
Sanyika	122
A „szobor”	123
Izony: az identitás visszaszerzésének regénye	124
Félelem a bekebelezéstől	124
Az agresszorok étvágynak csökkentése	126
A „Kárász-természet”	127
Küzdelem a rémmel	129
Az orális agresszió „áldozata”	131
Sanyi és a sárga cipő	132
A falu kísértései	133
Félelem az egyensúlyvesztéstől	135
Szeréna néni, a múlt restaurátora	136
Kísérlet az izony elfojtására	138
A visszanyert autonómia	139
Égető Eszter: a behódolás regénye	140
Az író preconcepciója: Eszter a paradicsomteremtő	192
„Őrültek”	142
A változás mint identitás-fenyegetés	144
Behódolás: a biztonságos világ záloga	145
Harmónia-teremtés	146
„Ember-gyűjtés”: félelem az izolációtól	147
Méhes Zoltán: az író önarcképe	149
A gyermek	150
Kudarccal vagy remekmű?	150
Egy hadifogoly hazatér. Németh József és Rákosi Mátyás emlékiratainak párhuzamos szöveghelyei	153
A történelmi jelentőség kérdése	153

Ki volt Németh József?	154
Németh József mint orosz hadifogoly	155
Rákosi Mátyás útja a hadifogságig	158
Antipicha: egy éven át közös táborban	161
Csita: a nagyobb szabadság ígérete	166
Daúrja: menekülés a betegségbe, illetve Moszkva felé.....	167
Acsinszk: a teljes elszegényedés	170
Rákosi visszatér	171
Omszk: az első állomás a hazafelé vezető úton	173
Moszkva – alulnézetből	174
Németh József hazatér	175
Irodalom	178
A könyv fejezeteinek alapjául szolgáló tanulmányok első megjelenésének adatai	189
Névmutató	190

Előszó

.....

A lélektan, a történelem és az irodalom különleges találkozásának dokuméntuma ez a könyv. A lélektané, amely az ember megismerését tűzi célul (és eközben folyamatos önreflexióra készíti és önismerettel ajándékozza meg), a történelemé, amely időbe, térbe, társadalmi és kulturális kontextusba ágyazza az embert, és az irodalomé, amely a maga sajátos útján az emberi lélekre tud hatolni. E három terület gyümölcsöző dialógusából születtek a könyv számos elméleti kérdést tárgyaló és gyakorlati példát bemutató fejezetei.

A pszichohistória a lélektan és a történelem sajátos ötvözete, amely tudományként ma már önálló életet él. Könyvem első nagy fejezete (*Pszichohistória és pszichobiográfia*) a pszichobiográfiát a pszichohistória elméleti keretei között helyezi el és értelmezi. A fejezet rámutat a pszichobiográfia szerteágazó, ígéretes (és néha utópisztikus) céljaira, sorra veszi a forrásait, az eszközeit, és bepillantást enged a jövőjéről alkotott víziókba.

A könyv második nagy egysége a *Pszichobiográfia és irodalomtanítás* címet viseli. Ennek első fejezete egy elméleti eszme-futtatás arról, hogy a pszichobiográfia hogyan járulhatna hozzá az irodalomtanításhoz. Az irodalomtanítás mai kihívásainak csak úgy tudunk megfelelni, ha szakítunk az egyébként tiszteletre méltó hagyományainak idejétmúlt részével. Számos, az irodalomtanítás megújítását célzó törekvés van jelen napjainkban, de az áttörés még várat magára. Ezekhez a megújító törekvésekhez szeretnék hozzájárulni magam is egy javaslattal a pszichológia területéről. Amellett érvelek, hogy a középiskolások részére írt tankönyvekben az író-életrajzok¹ hagyományos formái helyett a pszichobiografikus feldolgozásoknak kellene dominálniuk. A pszichobiográfia, amely szoros kapcsolatot tételez az alkotó és alkotása között, életszerű, lélektanilag hiteles portrét rajzol (szemben a szokásos lexikonszerű adatokkal), és hozzásegíti a tanulót ahhoz, hogy az íróhoz személyes viszonyt alakítson ki. Ennek legfőbb hozadéka éppen az, amire egy serdülő leginkább vágyik: mélyebb önismeret, fejlődés és érés. A pszichobiográfiák növelhetik az írók művei iránti érdeklődést, és így hozzájárulnának a serdülők olvasási kultúrájának fejlesztéséhez is.

¹ Elsősorban a modern kor íróira gondolok, a korábbi korokban élt személyek pszichobiografikus megközelítése adekvát források hiánya miatt nem lehetséges.

A második fejezetben (*Amiről a tankönyvek hallgatnak*) arra voltam kíváncsi, hogy az irodalomtankönyvek szerzői mely életeseményekről és problémákról tesznek említést, és melyekről hallgatnak az írókról adott életrajzokban. Ennek kiderítésére egy vizsgálatot végeztem. Tíz magyarországi, középiskolásoknak szánt irodalomtankönyvben négy jelentős huszadik századi magyar író (Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula és József Attila) életrajzát tanulmányoztam abból a szempontból, hogy milyen hangsúlyt kap bennük az életút, milyen összefüggésekre mutatnak rá az író élete és műve között, milyen árnyalt személyiség-portrét rajzolnak, és milyen életrajzi tényeket említenek, illetve hallgatnak el. Az eredmények biztatók: a sematikus életrajzok mellett kitűnő példákat találtam arra is, hogy a pszichobiografikus személtmód már jelen van a középiskolai tankönyvekben.

E fejezetek anyaga eredetileg két tanulmány² volt, amelyeket részben összegyűrtam, részben pedig jelentős mértékben átdolgoztam (bővíttem, frissítettem), majd újraserkesztettem. Így lett belőlük három önálló fejezet a pszichobiográfia elméleti és gyakorlati aspektusairól.

A könyv harmadik nagy egysége (*Adalékok Németh László pszichobiográfiájához*) a pszichobiográfia magam folytatta gyakorlatáról árulkodik: bepillantást ad abba a műhelybe, amelyben megszületett Németh László pszichobiográfiája.³ Az itt található fejezetek korábban önálló tanulmányként jelentek meg, a jelen kötetbe alapos javítás és bővítés után kerültek be. Bár egyik sem önálló pszichobiográfia, mind lényegesen hozzájárult a Németh László-pszichobiográfia gondolatmenetéhez, még akkor is, ha csak egy-egy megjegyzésnyi, lábjegyzetnyi összefoglalásként tűnnek fel annak szövegében. Jelentőségüknek megfelelő helyet azonban csak ebben a könyvben nyernek.

A *Németh László korai novellái. Dilemmák a Nyugat novellapályázatai körül* című fejezet Németh László írói indulásának sikereit és egyben kudarcit is jelentő korai novellákkal foglalkozik. Arra kerestem a választ, mi lehet annak az oka, hogy ugyanazon tehetség egyik évben fődíjat nyer a Nyugat novellapályázatán, a másik évben azonban teljesen visszhangtalan marad. Sorra vettem az 1926-ban pályadíjat nyert novellákat is, és rámutattam, hogy ezek között akár Németh László pályaművei is joggal helyet kaphattak volna. Annak is utánajártam, igazolható-e Németh László gyanúja, hogy a bíráló bizottság ezúttal elfogult volt.

A *Németh László és a pszichoanalízis* című fejezet a fiatal író pszichoanalízishez való viszonyát boncolgatja a művein keresztül. Németh László orvos-

² Ld. Bálint (2012a) és Bálint (2013b).

³ Bálint (2012b): Télemakhosz bolyongásai. Németh László pszichobiográfiája (1901-1932)

tanhallgatóként találkozott először a pszichoanalízissel, amely akkor heves ellenállást váltott ki belőle. Másodszor 1928-ban, első regénye megírásakor merült el Freud munkásságának olvasásában. Ebből az élményből hamarosan egy tanulmánya is született *Freud és a pszichoanalízis* címmel, illetve tetten érhető az *Emberi színjáték* három főszereplőjének megnyilatkozásaiban, a viselt dolgaira való reflexiókban és a lélektan iránti attitűdjeik sokféleségében. Az akkor már neves esszéista és kritikus fejtegette a freudi módszer előtt, de az elmélet egészének elfogadását ezúttal is elutasította. Ebben a fejezetben annak jártam utána, hogy milyen lélektani okok húzódnak meg Németh László pszichoanalízis iránti ambivalenciájának hátterében.

Bár a lakhely, a generáció, az orvosi hivatás, az alkattani érdeklődés, az originális gondolkodás, az elméletalkotói törekvések és számos más közös vonatkozás összekötötte őket, a sorsanalitikai elméletének kidolgozásán munkálkodó, tanítványokat maga köré gyűjtő Szondi Lipót és a tájékozódást kereső, mesterre áhító Németh László soha nem találkoztak. Az *Akik elkerülték egymást. Szondi Lipót és Németh László elmaradt találkozására* című fejezetben sorra vettem a két sors lehetséges metszéspontjait, majd eljátszottam a „mi lett volna, ha” gondolatával, és rámutattam, hogy bár lehet, hogy szegényebbek lettünk egy nagy (minden bizonnyal Szondién alapuló) lélektani elmélettel, amelyet Németh László alkothatott volna meg, de gazdagodtunk egy jelentős magyar íróval.

A fiatal Németh László 1934-es önéletrajza kisebb vihart kavart az irodalmi életben. A művet krízisek sora ihlette: magánéleti téren a Babitscsal és a Nyugattal való szakítás, művészeti téren az úgynevezett görög fordulat bekövetkezése. A *Gondolatok Németh László Ember és szerep című önéletrajzáról* című fejezetben arra voltam kíváncsi, hogy az öndefiníció lázában égő író milyen portrét fest azokról, akiket sorsának kedvezőtlen fordulatáért okol.

Az *identitás-problematika Németh László regényeiben* című fejezetben a breakwelli fenyegetett identitás koncepció segítségével elemeztem Németh László *Gyász*, *Iszony* és *Égető Eszter* című regényeit. Közös bennük, hogy az író mintegy gondolat kísérletet végez a főhősökkel, mintha arra lenne kíváncsi, hogyan küzdenek meg a rájuk kényszerített, de hozzájuk nem illő szerepekkel. Rámutattam, hogy a *Gyász* a fenyegetett identitás mindenáron való megőrzésének, az *Iszony* az identitás bármilyen áron való visszaszerzésének a regénye. Az *Égető Eszter* főhősnője pedig a behódolást, a szerepnek való alárendelődést választja. Bár Németh László ez utóbbit tartja követhetőnek és követendőnek, Eszter karaktere nem állja ki a lélektani hitelesség próbáját. Annak a különvéleménynek is hangot adok, hogy az *Égető Eszter* nem tartozik a Németh László-művek élvonalába.

A kötet végén kapott helyet az *Egy hadifogoly hazatér (Németh József és Rákosi Mátyás emlékiratainak párhuzamos szöveghelyei)* című fejezet, amely Németh László édesapja, Németh József hadifogoly-élményét és hazakerülésének kalandos történetét elemzi Rákosi Mátyás visszaemlékezéseivel összevetve. Céлом nem az igazság kiderítése volt, a szövegek szubjektív igazságát tiszteletben tartva mutattam rá a két nagyon különböző sorsú ember véletlen találkozására. Arra is kerestem a választ, hogy milyen szerepe volt az ifjú Rákosi Mátyásnak abban, hogy a hadifogság Németh József és tisztársai számára néhány évvel később ért véget, mint azt a háború indokolta volna.

A könyv szerkezetén túl egy formai összefüggésre is szeretnék kitérni. Az Olvasó könnyen észreveheti a lábjegyzetek iránti (talán már túlzott) vonzódásomat. A lábjegyzeteknek számos lehetséges funkcióját aknázom ki: pontosítom a forrást, olyan információkkal egészítem ki a főszöveget, amelyek fontosak, ám messze vezetnek, illetve érdekességeket, reflexiókat fűzök az elhangzottakhoz.

Formai szempontból a hivatkozások tekintetében könyvemben sajátos elveket követek, amelyek megítélésem szerint az Olvasó jobb tájékozódását segítik elő. Az általános gyakorlattól eltérően az írók (főként Németh László) műveire való hivatkozásoknál gyakran két évszámot tüntetek fel. Az első a hivatkozott mű megírásának (és többnyire első megjelenésének) ideje, a második a napjainkban hozzáférhető kiadás évszámának megjelenítése (pl. Németh 1934, 1977). Mindannyiszor így járok el, amennyiben egyértelműen kideríthető a mű megírásának ideje, és ez többletinformációt eredményez a szöveg kontextusában. Azért is választottam ezt a megoldást, mert korábbi, Németh Lászlóról szóló könyvemben is jól bevált.

Reményeim szerint ez a könyv inspiratív és hasznos lehet mindazok számára, akik a lélektan, az irodalom, a történelem, a pszichobiográfia, az irodalompszichológia, valamint e tudományterületek kapcsolódási lehetőségei iránt érdeklődnek. Számítok mindezen területek tudós művelőinek figyelmére, építő kritikájára is.

Pécs, 2014. február

A szerző